

Ayşe Kulin

De laatste trein naar Istanbul

de in het door
erde Europa

Leeswijzer

De laatste trein naar Istanbul -
Ayşe Kulin

Oxfam Novib

ambassadeurs van het zelfdoen.

Ayşe Kulin

De laatste trein naar Istanbul

AUTEURSNAAM	Ayşe Kulin
TITEL	De laatste trein naar Istanbul
OORSPRONKELIJK	
JAAR VAN UITGAVE	2002
TAAL	Turks
VERTALING	Sytske Breunese, Irene 't Hooft en De Geus BV
GENRE	oorlogsroman
ISBN	978 90 445 1607 4
UITGEVER	De Geus i.s.m. Oxfam Novib
DATUM VAN UITGAVE	januari 2011
NAAM AUTEUR LEESWIJZER	Marlene Lunter

Ayşe Kulin werd in 1941 in Istanbul geboren. Als correspondent werkte ze voor verschillende kranten en tijdschriften. Ze was actief als producent en scenarioschrijver voor televisieprogramma's, reclame- en bioscoopfilms. In 1984 debuteerde ze met een verhalenbundel. In haar vaderland is ze een veelgelezen auteur. Daar ontving ze ook diverse literaire prijzen. In 2008 kreeg ze voor 'De laatste trein naar Istanbul' de romanprijs van de European Council of Jewish Communities. Met 'Farewell' staat ze op de longlist van de International IMPAC Dublin Literary Award 2011.

Het verhaal

Sabiha en Selva zijn twee zusjes uit een welgestelde Turkse familie. Hun vader was een pasja, een hoge ambtenaar ten tijde van het Osmaanse rijk (1258-1921). Hij treurt nog steeds om de val van dat rijk. Sabiha en Selva worden in 1933 allebei verliefd. Sabiha op de veelbelovende Macit, Selva op de joodse Rafo. Sabiha's keuze valt in de smaak bij haar ouders. Op de relatie van Selva en Rafo zijn de wederzijdse ouderparen tegen. Selva trouwt met haar Macit en verhuist van Istanbul naar Ankara, waar Macit voor de Turkse regering gaat werken. Ook Selva en Rafo trouwen, maar beide ouderparen zijn zo tegen, dat het stel Turkije verlaat en zich in Frankrijk vestigt. Sabiha krijgt een dochter, Hülya, Selva een zoon, Fazil, die ze, ondanks dat haar vader haar heeft verstoten, naar hem vernoemt. De Tweede

Wereldoorlog breekt uit. Macit brengt zijn meeste tijd op het ministerie door. Turkije wil neutraal blijven, maar wordt van alle kanten bestookt om deel te nemen aan de oorlog. Sabiha, grotendeels alleen thuis, maakt zich grote zorgen om Selva. Voor Selva en Rafo wordt het steeds gevaarlijker in Parijs. Ze verhuizen naar Marseille. Daar koopt Rafo zich in een apotheek in. Maar de nazi's jagen op de joden en het net sluit zich. De Turkse regering doet al het mogelijke om de Turkse joden in het buitenland uit de handen van de nazi's te houden. Selva en Rafo willen eigenlijk niet terug, maar ze hebben weinig keus. Als er in 1943 een trein vanuit Parijs naar Istanbul vertrekt, stappen zij er met hun zoontje in.

Structuur

'De laatste trein naar Istanbul' telt 32 hoofdstukken van wisselende lengte. De meeste hebben als titel de plaats waar het zich afspeelt: Ankara, Istanbul, Marseille en Parijs. Eén hoofdstuk speelt zich af in Lyon (p.123), waar we even het joodse gezin van ene Rifka volgen, en één in Caïro (p.251), waar Macit voor oorlogsonderhandelingen verblijft. Er zijn ook een aantal hoofdstuktitels die iets zeggen over de inhoud van dat hoofdstuk. Zo wordt de jonge Tarik in 'De benoeming' (p.56) als tweede secretaris op het consulaat in Parijs benoemd en volgen we hem op zijn reis in 'Van Istanbul naar Parijs' (p.64). In 'Een wagon vol angst' (p.206) springt de Turkse consul in Parijs op een trein die joden naar een werkkamp vervoert. Rafo is één van hen. 'De trein' (p.338), het laatste hoofdstuk, is verreweg het langste. Het beslaat ongeveer 70 bladzijdes en hierin volgen we de trein met haar passagiers die door Europa slingert op weg naar Istanbul. De hoofdstukken die zich in Ankara en Istanbul afspelen, volgen de verhaallijn van Sabiha en haar ouders en haar echtgenoot Macit. De hoofdstukken in Frankrijk volgen het verhaal van Selva en Rafo en van de consul en Tarik die zich inspannen om de Turkse joden uit Frankrijk weg te krijgen. Een enkele keer volgt de roman de belevenissen van andere personages, bijvoorbeeld van Rifka, maar ook van de jonge David die in 'Duisternis alom' (p.275) het leven viert zoals studenten dat doen, tot de nazi's hem van de straat plukken en in een kamp opsluiten. 'De laatste trein naar Istanbul' begint in 1941, in medias res¹. Sabiha woont in Ankara en Selva zit in Parijs. Dan gaat het verhaal in het tweede hoofdstuk terug naar 1933 en legt uit hoe het zo gekomen is. Daarna volgt de roman voornamelijk een chronologische lijn vanaf 1941, waarbij het na elkaar verhaalt over de gebeurtenissen die gelijktijdig in Turkije en Frankrijk plaatsvinden. De roman eindigt in 1943 als de trein in Istanbul arriveert.

¹ Midden in de gebeurtenissen.

Perspectief

Verschillende personages vertellen afwisselend het verhaal als personale verteller²: 'Sabiha was zich er bewust van...' (p.17) en 'Macit vroeg zich af of...' (p.25). We volgen hun gedachten en gevoelens van binnenuit. Voortdurend mengt zich een verteller van buitenaf, de zogenaamde auctoriale verteller³, in het verhaal. Deze verteller is duidelijk te herkennen in: 'De hoofdstad Ankara bereidde zich opnieuw voor op een hete zomer' (p.9).

Schrijfstijl

Ayşe Kulin wordt geprezen vanwege haar 'meeslepende verteltrant'. Ze gebruikt overwegend langere zinnen. Gedachtes en beschouwingen wisselt ze af met dialogen. Een enkele keer gebruikt ze een doeltreffende metafoor: 'Als één kant van een versleten lap stof wordt losgescheurd, dan gaat de andere kant ook snel stuk; zo was het ook met haar ouders' (p.52).

Thematiek

'De laatste trein naar Istanbul' beschrijft wat de Tweede Wereldoorlog voor de Turkse joden in Frankrijk betekende en de pogingen die de Turkse regering deed om deze mensen veilig naar Turkije terug te halen. Ayşe Kulin doet dit aan de hand van de geschiedenis van Selva en haar joodse man Rafo, die zich vlak voor de Tweede Wereldoorlog in Parijs vestigden. Het Turkse consulaat in Parijs verlengde of vernieuwde alle paspoorten, ongeacht of deze mensen intussen de Franse nationaliteit hadden aangenomen en/of hun oude Turkse paspoort kwijt waren. De consul en zijn medewerkers stelden zelfs hun eigen levens in de waagschaal om transporten te onderscheppen en om mensen uit werkkampen te bevrijden. Ze bedenken een plan om zoveel mogelijk Turkse joden (en anderen) vanuit Parijs met een trein terug te laten reizen door het bezette Europa. Deze gebeurtenissen zijn op ware feiten gebaseerd.

Motieven

Ayşe Kulin beschrijft de jodenvervolgung door de ogen van de (joodse) Turken in Frankrijk. Zo ziet Selva bijvoorbeeld vanuit haar raam hoe er op het kruispunt mensen opgepakt worden. Hoe het er in een werkkamp aan toegaat, beschrijft David vanuit zijn perspectief. Niet alleen het officiële verzet van de Turkse regering heeft een plaats in de roman, maar ook het ondergrondse verzet in Marseille. Ferit, actief in het verzet, stelt zijn appartement beschikbaar aan de groep

Turkse joden die op de laatste trein wachten. De oorlog zelf krijgt niet zo'n grote plaats toebedeeld, daarentegen heeft Kulin wel veel aandacht voor de onderhandelingen die Turkije voert om neutraal te blijven.

Familierelaties spelen een grote rol, met name de relatie tussen de twee zussen. Sabiha is jaloers op Selva, niet alleen omdat die langer is, maar ook omdat haar vader een voorkeur voor haar heeft. Als Sabiha een oogje heeft op Macit, gebruikt zij Selva's interesse in Rafo om te voorkomen dat Macit Selva leuker zal vinden. Later gebruikt zij Selva om ongestoord met Macit uit te kunnen gaan. Als Selva met Rafo wil trouwen, voelt Sabiha zich schuldig. Door haar manipulaties heeft zij de liefde van Selva voor Rafo aangewakkerd, is Selva door haar vader verstoten en is zij naar Europa vertrokken waar haar leven en dat van haar man en kind al snel gevaar lopen. Selva heeft een uitstekende band met haar vader, totdat zij voor Rafo kiest. Haar vader hecht erg veel waarde aan traditie en geloof, evenals Rafo's familie. Een jood kan daarom nooit met een moslima trouwen, dit is een schande voor beide families. Niet alleen de families zijn tegen, ook de studiegenoten van Selva laten zich niet onbetuigd. Rafo wordt regelmatig afgetuigd. Selva laat zich daardoor niet afschrikken.

Symboliek

De wagon die de Turkse regering naar Parijs stuurt, symboliseert de laatste kans voor de Turkse joden aldaar. Rafo vertegenwoordigt de vervolgte joden, Macit, Tarik en de Turkse consul de Turkse diplomaten. De pasja symboliseert het oude Osmaanse rijk, Macit de nieuwe Turkse staat.

Personages

Sabiha en Selva zijn twee verwende zusjes uit een rijke Turkse familie. Ze hebben allebei een goede opleiding genoten en spreken hun talen uitstekend. Sabiha is de oudste en de knapste van de twee, Selva de intelligentste. Sabiha bewandelt de gebaande paden, Selva kiest voor een eigen leven, zelfs als dat betekent dat haar familie met haar breekt. Macit noemt haar een 'dapper en heldhaftig meisje dat weet wat ze doet en wat ze wil' (p.28). Volgens Sabiha is ze 'niet gekunsteld of koket, altijd vriendelijk en oprecht' (p.41) en valt ze in de smaak bij mannen. Selva steekt in Frankrijk niet onder stoelen of banken dat zij met een jood is getrouwd. Ze probeert de mensen in haar

²De verteller in de hij- of zij-vorm. We beleven het verhaal alleen door zijn of haar ogen.

³Een alwetende verteller, een verteller die alles weet en daardoor vooruitwijzingen kan doen en die in het hoofd van alle personages kan kruipen. Deze verteller is geen verhaalpersonage.

omgeving te helpen. Haar man Rafo komt uit een gegoede joodse familie. Hij stopt met zijn studie chemie vanwege de problemen die de andere studenten hem bezorgen. Sabiha is niet altijd oprecht, ze manipuleert haar zus. Als de Tweede Wereldoorlog uitbreekt, maakt zij een moeilijke tijd door. Ze had liever een zoon dan een dochter gehad, Macit heeft weinig tijd voor haar, ze voelt zich niet op haar gemak in Ankara, ze maakt zich zorgen om Selva en ze voelt zich schuldig tegenover haar. Macit merkt wel dat het niet goed gaat met zijn vrouw, maar zij neemt hem niet in vertrouwen. Hij zorgt dat ze bij een psychiater terecht komt. Zelf heeft hij het veel te druk met zijn werk en hij ergert zich aan de vrouwen die alleen maar klagen dat hun mannen niet op tijd thuiskomen, terwijl die mannen hun land buiten de oorlog proberen te houden. Hij is jaloers als hij merkt dat Sabiha wel Tarik in vertrouwen heeft genomen. Tarik is een jonge, intelligente ambtenaar, ondergeschikt aan Macit. Hij neemt bij Sabiha Franse les. Hij wordt overgeplaatst naar Parijs om daar het consulaat te versterken. Voor Sabiha koestert hij onuitgesproken gevoelens. In Parijs ontmoet hij de Hongaarse Margot. Hij vindt haar erg aardig, maar begint te denken dat zij een spion is. Later ziet hij haar terug in Ferits flat en blijkt zij ook joods te zijn. Ze beleven een hartstochtelijke liefde, maar Tarik is zeer beslist: hij zal niet met haar trouwen, want het is een Turkse diplomaat niet toegestaan een vrouw met een andere nationaliteit te trouwen. De pasja is een intelligente man die Selva allerlei literatuur aanreikt en er met haar over discussieert. Hij is voor vrijheid van geloof en veroordeelt de jodenvervolging, maar hij reageert heel star op Selva's liefde. Hij vindt het een schande dat zijn dochter met een jood wil trouwen en hij doet een zelfmoordpoging. Later heeft hij spijt van zijn houding en mist hij zijn dochter, maar daarover zwijgt hij. Stiekem kijkt hij naar de foto's van zijn kleinzoon en als de trein in Istanbul arriveert staat hij op het perron. Hij interesseert zich zeer voor de oorlog en praat uitgebreid met Macit over zijn werk. Zijn vrouw speelt vooral een verzoenende rol binnen de familie. Als Selva en Rafo vertrekken, staat zij met Sabiha op het perron om ze uit te zwaaien en zij verkoopt stiekem een halssnoer zodat Rafo zich in een apotheek in kan kopen. Van de roddels die er rondgaan over Selva trekt zij zich weinig aan.

De roman als geheel heeft geen motto, maar het eerste hoofdstuk begint wel met een motto: 'terwijl jullie slapen / werk ik maar door / nacht na nacht...', een citaat van de Turkse dichter Tekin Gönenc, een duidelijke verwijzing naar de 'eerzame en dappere Turkse diplomaten' aan wie Kulin haar roman heeft opgedragen.

Discussiepunten

- Vond u de roman spannend en zo ja, waar zat die spanning in?
- Naar welk personage gaat uw sympathie uit en waarom?
- Kunt u de relatie tussen de twee zussen beschrijven?
- In welk opzicht vindt u de zussen verwende meisjes?
- U krijgt dezelfde gebeurtenissen vanuit verschillende perspectieven voorgeschoteld, denk bijvoorbeeld aan Sabiha's blik op Selva's liefde en die van Selva zelf. Hoe hebt u dat ervaren?
- Begrijpt u waarom Sabiha zich schuldig voelt omtrent het lot van haar zuster? Vindt u dat terecht?
- Sabiha voelt zich aangetrokken tot haar psychiater. Toch kiest zij ervoor geen relatie met hem te beginnen. Waarom niet?
- Hoe denkt u over de houding van de psychiater t.o.v. Sabiha?
- Maakt de pasja een ontwikkeling door?
- Kunt u de kleine Hülya beschrijven?
- Welk beeld krijgt u van Rafo?
- Begrijpt u Tariks keuze om niet met Margot te trouwen?
- Was u – voor u dit boek las – op de hoogte van wat de Turkse regering voor de Turkse joden in Europa deed ten tijde van de Tweede Wereldoorlog? Heeft deze roman u op dit punt verrijkt?
- Hoe hebt u de beschrijvingen van de Turkse oorlogsonderhandelingen ervaren?
- Bent u het er mee eens dat Kulin een 'meeslepende verteltrant' heeft?
- Op de omslag staat: 'Roman over een onmogelijke liefde in het door de Tweede Wereldoorlog geteisterde Europa'. Kunt u zich vinden in deze omschrijving? Met andere woorden: waar gaat de roman volgens u over?
- Hoe denkt u dat het verdergaat tussen de pasja en zijn teruggekeerde dochter Selva?

Titelverklaring en motto

De laatste trein naar Istanbul is voor de Turkse joden in Frankrijk letterlijk de laatste mogelijkheid om aan de jodenvervolging te ontkomen.